

Валерій Стеценко

ФІЛОСОФСЬКА ТЕОЛОГІЯ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: valeriy.stetsenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3705-8508

Розглянуто оригінальну версію християнського кордоцентризму Памфіла Юркевича, пов'язану з розробкою фундаментальних положень філософської теології православного богослов'я. Проаналізовано вагомий внесок цього видатного українського філософа у розвиток вітчизняної традиції «філософії серця» – вчення про «внутрішню людину», «людину серця», специфіку його філософствування про релігію, віру, Бога.

З'ясовано, що, як християнський мислитель, П. Юркевич, звичайно, виступав проти матеріалізму і вів боротьбу з цим філософським напрямом, про що свідчить концептуальний зміст таких його головних праць, як «Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого», «Із науки про людський дух» та «Матеріалізм і завдання філософії». Визначальним тут є його твердження, що в основі світу лежить божественна мета, яку здійснює індивід, що є моральною особою. Ця мета пізнається спочатку не головою (розумом), а серцем і тому Юркевич саме з позиції філософії серця виступає проти матеріалізму.

Звертає на себе увагу те, що у вищевказаних та інших відомих творах П. Юркевича відображаються специфічні риси українського світобачення, характерні ознаки українського національного світогляду та національної психології, нарешті – особливості вітчизняної православної релігійно-філософської кордоцентричної традиції, що остаточно склалась завдяки Григорію Сковороді напр. ХУІІІ ст. Під впливом філософії останнього Юркевич слідом за Сковородою детально розвиває філософську науку про «внутрішню людину» і почуття, які пов'язують її з Богом. Цю людину, як і його геніальний попередник, він розуміє згідно з українською кордоцентричною традицією як «людину серця», продовжуючи близьку вітчизняній релігійно-філософській думці тему «філософії серця» та розвиваючи її в дусі християнського (християнізованого) платонізму.

В межах своєї власної версії «філософії серця», яка, по суті, є філософською теологією П. Юркевич системно розробляє свою оригінальну

інтерпретацію християнської антропологічної концепції – християнське вчення про «серце» як найсуттєвішу основу людської істоти, вираз душі людини, джерело усієї духовно-моральної й пізнавальної діяльності особистості, включно з релігійною вірою (вірою в Бога) та усіма різноманітними формами релігійного світосприйняття й богопізнання. Гуманізм християнської «філософії серця» Памфіла Юркевича, яскраво виражений в його головній ідеї «серця» як найглибшої основи людського єства, «центру всього тілесного і духовного життя людини», джерела всіх її сил, дій, рухів, бажань, почувань і думок є визначальною характеристикою всього філософування цього видатного українського мислителя.

Ключові слова: “філософія серця”, філософська теологія, кордоцентризм, християнізований платонізм.

Одним з дискусійних питань в українській науковій спільноті залишається оцінка ідейної спрямованості філософування Памфіла Юркевича (1827 – 1874). Цей видатний український філософ, професор філософії Київської духовної академії, а з 1861 р. – професор та з 1869 р. – декан історико-філологічного факультету Московського університету, який створив власну філософську систему, де системно розробив християнське вчення про “серце” як найглибшу основу людського єства, джерело релігійної віри та узагалі всіх різноманітних форм релігійного світосприйняття, давши особливо оригінальну, самобутню інтерпретацію православного кордоцентризму [16, с. 69–192, 351–357], сьогодні одностайно визнається найбільш визначним репрезентантом “філософії серця” напр. 50-х та у 60 – на поч. 70-х рр. XIX ст. спочатку в Україні, а згодом в Росії [1, с. 3–6; 2, с. 95-102; 5, с. 250; 9, с. 386–387; 10, с. 292; 11, с. 123–133]. Водночас зустрічаємо в сучасній історико-філософській літературі такі характеристики філософської системи Юркевича, де її визнають як «відмінну від ідеалізму й матеріалізму» [5, с. 250], що, у свою чергу, безумовно суперечить поглядам на Юркевича як «чільного представника ідеалістичної «філософії серця» в Україні (а втім і Росії)» у XIX ст. [10, с. 292].

Звичайно, як християнський мислитель, П. Юркевич не був матеріалістом і вів боротьбу з цим філософським напрямом, про що свідчить концептуальний зміст таких його головних праць, як “Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого” (Див.: Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 69-103), “Із науки про людський дух” (Див.: Юркевич П. Д. Из науки о человеческом духе // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 104-192) та “Матеріалізм і завдання філософії” (Див.: Юркевич П. Д. Материализм и задачи философии // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 193-244).

Узагальнюючи все, що доводить в цих своїх творах Юркевич, спростовуючи матеріалізм, М. Семчишин пише, що тут визначальним є його твердження про те, що розум властивий для всіх людей, тому логічна субстанція не може становити сутності світу. В основі світу, на думку Юркевича, лежить божественна мета,

яку здійснює індивід, що є моральною особою. Мета ж пізнається спочатку не головою (розумом), а серцем (душею) і тому Юркевич саме з позиції філософії серця виступає проти матеріалізму [10, с. 292].

На жаль, широко відомим за життя П. Юркевич став не завдяки власним філософським творам, а лише завдяки полеміці в російських журналах з приводу праці відомого російського публіциста і мислителя М. Чернишевського “Антропологічний принцип у філософії”, в якій він відстоював матеріалістичні принципи. Стаття Юркевича “Із науки про людський дух” з критикою “Антропологічного принципа...” Чернишевського, опублікована у спеціальному богословському журналі (Див.: Юркевич П. Д. Из науки о человеческом духе // Труды Киевской духовной академии. – 1860. – Кн. 4. – С. 367-512), можливо, і залишилась би непоміченою широким загалом в Росії, якби її згодом не передрукував “Русский вестник” (Див.: Русский вестник. – 1861. – февраль). Дискусія ця була згодом продовжена Юркевичем у статті “Мова фізіологів та психологів” (Див.: Юркевич П. Д. Язык физиологов и психологов // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 358-465).

Як описує наступні події М. Семчишин, цього виступу Юркевича проти засад матеріалізму, який на той час вважався основою політичного радикалізму, було досить, щоби вся тогочасна т. зв. “прогресивна” російська преса на чолі з самим Чернишевським накинулася на нашого українського філософа, як свого політичного противника, і виступила проти нього, за висловлюванням Дм. Чижевського, “хрестоносним походом темноти й некультурності”, походом, де переважала не об’єктивна дискусія, а брудна лайка [10, с. 292]. До того ж чимала частина тодішньої російської громадськості, майже не вникаючи в тонкощі самої філософської суперечки між обома сторонами, була заздалегідь налаштована проти духовно-академічного філософа, якого підтримували офіційні кола [1, с. 4].

Таке неоднозначне становище “офіційного” філософа, запрошеного з Київської духовної академії в Москву ніби-то спеціально для критики й спростування популярного в той час матеріалізму, в якому опинився П. Юркевич, вороже ставлення до нього чималої кількості провідних російських публіцистів, філософів, критиків та журналістів (М. Чернишевський, М. Антонович, П. Ткачов та ін.), не лише обумовило негативне ставлення до українського філософа в Росії з боку багатьох його сучасників, а й стало причиною формування наступної негативної традиції в оцінці його творчості в тих дослідженнях, які стосувалися історії вітчизняної філософської думки. У підсумку існування цієї більш ніж столітньої традиції ім’я Юркевича у вітчизняній науковій літературі, особливо в радянський час, за окремими виключеннями, такими, як стаття Р. Гальцевої про нього у “Філософській енциклопедії” (Див.: Философская энциклопедия. – М., 1970. – Т. 5), стало майже одіозним [1, с. 5].

З іншого боку, в працях представників вітчизняної філософської еміграції – дослідників історії російської релігійної філософії, включно з Київською школою її “академічної філософії”, творчість П. Юркевича була оцінена належним чином. Так, високу оцінку критики матеріалізму Юркевичем містить коротка характеристика його творчості М. Лоським (Див.: Lossky N. O. History of Russian Philosophy. – N.Y., 1951. – P. 73). А полеміку у “прогресивній пресі” він називає “компанією цькування” українського філософа (Див.: Там само). Таким самим

чином оцінює цю дискусію і Г. Флоровський, вважаючи Юркевича оригінальним мислителем, який поєднував логічну послідовність з містичною допитливістю, якого слухав В. Соловійов (Див.: Флоровский Г. В. Пути русского богословия. – Париж, 1937. – С. 242).

Особливо високу оцінку Юркевичу дав В. Зеньковський, який називає його “найбільш великим представником “академічної філософії” та її Київської школи (поряд з Ф. Голубинським, В. Кудрявцевим-Платоновим, В. Карповим, архімандритом Теофаном (Авсєневим), С. Гогоцьким). Характеризуючи творчість українського філософа, Зеньковський з прикрістю констатує, що, на жаль, критика матеріалізму Юркевичем викликала різкі й брутальні виступи проти нього в російських журналах, через що ім'я Юркевича в російських радикальних колах довгий час було пов'язане, без всіляких на те підстав, з уявленням про “мракобісся” й заважало засвоєнню чудових побудов цього філософа (Див.: Зеньковский В. В. История русской философии. – Париж, 1948. – Т. 1. – С. 319). На переконання Зеньковського, Юркевич, звичайно ж, був набагато вище свого часу і недаремно мав вплив на В. Соловійова. Тому він жалкує, що чудові філософські твори Юркевича, які ніколи не передруковувались, майже недосяжні для читача, але впевнений, що ще прийде той час, коли вони будуть зібрані й передруковані, а глибокі погляди Юркевича знову відродяться для вітчизняної філософської думки, ставши надбанням наступних поколінь (Див.: Там само. – С. 321).

Але інтерес до творчої спадщини цього видатного мислителя ніколи і не згасав повністю. Ще В. Соловійов в 1874 р. у статті “Про філософські праці П. Д. Юркевича” (Див.: Соловьев В. С. О философских трудах П. Д. Юркевича // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 552-577) та Г. Шпет у доповіді “Філософська спадщина П. Д. Юркевича (До сорокаріччя з дня смерті)”, виголошеній в Московському психологічному товаристві 4 жовтня 1914 р. (Див.: Шпет Г. Г. Философское наследие П. Д. Юркевича (К сорокалетию со дня смерти) // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 578-638), дали в цих своїх працях всебічну позитивну характеристику філософської спадщини П. Юркевича. Згодом вже у дослідженнях російської філософської еміграції, як було згадано вище, ця висока оцінка творчості українського філософа була підтверджена [4, 6, 13]. Це цілком стосується оцінки філософії Юркевича і в працях таких філософів та науковців української діаспори, як І. Мірчук, М. Семчишин, Д. Чижевський [7, 10, 14].

Вже у незалежній Україні належна характеристика життя та творчості П. Юркевича знайшла своє місце у працях загального змісту, присвячених історії української філософії, таких сучасних дослідників, як В. Горський, М. Кашуба, І. Огородник, М. Русин та ін. [3, 5, 8]. Постійно зростає і кількість публікацій, присвячених аналізу конкретних аспектів різноманітного концептуального змісту філософських творів Юркевича, відроджених сьогодні для масового читача [2, 11].

Проте, як видається, глибокий аналіз творчості видатного українського мислителя ще попереду. Звід виявлених, опублікованих, а тим більш всебічно досліджених творів Юркевича далеко не повний. Вкрай недостатнім виглядає

стан дослідження його впливу на подальший розвиток вітчизняної (української та російської) філософії. Залишаються значні прогалини у дослідженні оригінальної інтерпретації П. Юркевичем вчення Платона про ідеї та його розвитку у християнському (православному) дусі як християнського (християнізованого) платонізму, спростування ним Кантового критицизму та заперечення принципів матеріалізму. Далеко не вичерпаний і аналіз власної філософської системи українського мислителя – його “філософії серця”.

Зокрема, потребує свого продовження аналіз змісту таких головних праць Юркевича, як “Матеріалізм і завдання філософії”, “Докази Божого життя”, “Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого” та ін., які й досі ґрунтовно не досліджені як з погляду викладеної в них концепції “філософії серця”, так і відповідної філософської теології в її межах. Вимагає своєї всебічної оцінки їх значення для розвитку філософських засад українського богослов'я XIX ст.

Останнє, зокрема, і стало метою даної розвідки. Так, звертає на себе увагу те, що у вищевказаних та інших відомих творах П. Юркевича відображена специфіка українського світобачення, характерні ознаки національного світогляду та національної психології, нарешті – особливості вітчизняної православної релігійно-філософської традиції, що остаточно склалась завдяки Г. Сковороді напр. XVIII ст. В них, без сумніву, саме під впливом філософії останнього Юркевич слідом за Сковородою детально розвиває науку про “внутрішню людину” і почуття, які зв'язують її з Богом. І цю людину, як і його геніальний попередник, він розуміє згідно з українською традицією як “людину серця”, продовжуючи близьку вітчизняній релігійно-філософській думці тему “філософії серця” та розвиваючи її, як і загалом всі свої філософські погляди, в дусі християнського (християнізованого) платонізму [1, с. 6; 9, с. 386–387; 10, с. 291–292].

В межах своєї власної версії “філософії серця”, яка, по-суті, є філософською теологією, П. Юркевич системно розробив свою оригінальну інтерпретацію християнсько-антропологічної концепції – християнське вчення про “серце” як найсуттєвішу основу людської істоти, вираз душі людини, духовно-моральне й пізнавальне джерело її душевної діяльності, загалом джерело всієї духовно-моральної й пізнавальної діяльності особистості, включно з релігійною вірою (вірою в Бога) та усіма різноманітними формами релігійного світосприйняття й богопізнання. В основу християнсько-антропологічної концепції Юркевича покладений кордоцентризм: “серце” зумовлює “своєрідно-уособлений” (індивідуально-своєрідний) душевний розвиток людини, загалом весь її духовний розвиток, всі її індивідуальні духовні якості, всю її моральну, пізнавальну, релігійну діяльність, включно з інтимним зв'язком індивіда з надприродним об'єктом його релігійної віри – “божественною реальністю” [9, с. 386]. Ці свої погляди у найбільш повному, системному вигляді П. Юркевич викладає, насамперед, у статті “Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого” [16, с. 69-103].

Загалом серце для Юркевича, як свідчить зміст цієї його праці, – це “центр всього тілесного і духовного життя людини”, місце зосередження і джерело всіх її сил, дій, рухів, бажань, почувань і думок. Як він пише, “...серце є скарбниця і носій усіх тілесних сил людини... Серце є центром душевного і духовного життя

людини... В серці започатковується і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки; в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань... Серце є місцем усіх пізнавальних дій душі. Нарешті, серце є центром морального життя людини... Серце є вихідним пунктом усього доброго й злого в словах, думках і вчинках людини...” [5, с. 250].

Відповідно до філософської теології П. Юркевича серце є, в першу чергу, центром духовного життя людини – “...є таким центром духовного життя людини, з якого походить прагнення, бажання і задуми безпосередньо...” [5, с. 253]. Саме сферу духовного життя Юркевич, як і Г. Сковорода, позначає символом “серце”, що є, насамперед, виразом душевного стану (стану душі) людини. Душа знаходиться в глибині серця, вона є вічною, так само як вічною і безсмертною є людина, наділена душею своїм Творцем – Богом. Завдяки своїй душі (“серцю”) людина виявляє свою власну, індивідуальну особистість в загальних, притаманних всьому роду людському, формах духовного життя. Як підкреслює Юркевич, “...в серці людини знаходиться основа того, що її уявлення, почуття і вчинки набувають особливості, в якій виражається саме її душа, а не інша, і набувають такого особистого, приватно-визначеного спрямування, за силою котрого вони несуть прояви не загальної духовної істоти, а окремої живої справді існуючої людини” [5, с. 251].

Це своє християнське вчення про “серце” як вираз душі, найглибше місце, центр її перебування в тілі людини П. Юркевич обґрунтовує і розвиває, виходячи зі Святого Письма і творів Отців Церкви. Зокрема, він посилається на те, що “в історії утворення світу розповідається, що Бог створив безсловесні живі істоти згідно з їх родом..., а людину згідно з власною неподільною природою, як окрему й індивідуальну особистість... Цей образ творення повністю відповідає призначенню людини, котра як істота безсмертна не зникає в роді, а володіє власним особистим існуванням у часі і у вічності. Тому людина ніколи не може бути пасивним виявом або органом загального родового життя душі. Наші слова, думки і діла народжуються не з загальної родової сутності людської душі, а з нашого власно-розвинутого, своєрідно-уособленого душевного життя... Тоді як наука вказує загальні і родові умови для вищого душевного життя взагалі, священні письменники мають на увазі те конкретне й особливе джерело цих явищ у серці людини, виходячи з якого вони, при всій загальності, робляться нашим особистим станом і надбанням... В людській душі є щось первісне і просте, є прихованого серця людина, є глибина серця, котрого майбутні рухи не можуть бути розраховані за загальними і необхідними умовами і законами душевного життя. Для цієї найсуттєвішої сторони людського духу наука не може знайти загальних і назавжди визначених форм...” [5, с. 253].

Таким чином, на думку П. Юркевича, “...ми маємо ... допустити, що кожна окрема людська душа має свої особливості, їй притаманний своєрідний розвиток, який проявляється, в свою чергу, в загальних і родових формах людського душевного життя” [5, с. 253]. Тобто, “...людська душа має первісний і особливий зміст, що відкривається і проявляється, безперечно, в загальних і родових формах душевного життя, таких як уявлення, почуття, бажання та ін.” [5, с. 253]. Це, переконаний Юркевич, є загальною підставою закономірного існування всіх

характерних для людства форм його суспільної свідомості, включно з релігійною свідомістю – релігією та її складовими елементами (уявленнями про надприродне, ідеєю “безконечного” – Бога та вірою в божественну реальність – релігійною вірою). “Лише при цьому допущенні, – вважає він, – можна пояснити, чому ці родові форми набувають у людини особливого й найдосконалішого характеру, чому в цих родових формах відкривається родова особливість людини, для вияву котрої марно шукали б ми в душі людини визначеного, діючого за загальними законами механізму, чому, зрештою, в цих кінцевих родових формах присутне почуття й усвідомлення безконечного, для якого знову немає визначеного і окремого носія чи представника в явищах душевного життя” [5, с. 253].

Посилаючись на Августина Блаженного, П. Юркевич розвиває цю свою думку наступним чином: “...Твердження Блаженного Августина, що душа людини, звідки б вона не походила, є від Бога, відоме і загальному почуттю людства, котре, у всякому разі, не хоче бачити між душею людини і Богом союзу, обумовленого рядом сторонніх, чужих для душі і зовнішніх членів, і котре так охоче розглядає цей союз, як щось близьке і безпосереднє: тут, у цьому сподіванні людства бути в живому союзі з Богом, лежить природна схильність до молитви, до віри” [5, с. 255].

У підсумку П. Юркевич цілком логічно висновує зі своїх міркувань, що “основа релігійної свідомості людського роду знаходиться в серці людини: релігія не є чимось стороннім для духовної природи, вона утверджується на природному ґрунті. Справедливо, що одкровення повідомляє людині істини, недоступні для її розуму, проте також справедливо, що людина не є тварина, котру лиш Бог навчає: сама душа носить у собі зародки і схильності до цього незвичайного навчання. Те, що, між іншим, цих зародків і схильностей ми не можемо віднайти у сфері уявлень і понять, те, що вони відкриваються нам, як щось таке, що не піддається визначенню, як справжнє почуття безконечного, тільки в серці, це можна допустити уже без усякого доведення” [5, с. 255].

Велика увага, яку П. Юркевич приділяє у своїй “філософії серця” проблемі “серця” (душі) як “основі релігійної свідомості людини”, центру її бого- і релігієпізнання, дозволяє сучасним дослідникам його творчості визнати, що йому належить вагомий внесок у формування вітчизняної філософії релігії як особливої сфери філософських досліджень, спеціальної галузі філософського знання – “філософствування про релігію” [9, с. 386]. В основі цих міркувань українського філософа про генезу і сутність релігії знаходиться ідея закономірного цілісного розвитку людської свідомості від стихійно-релігійних форм до розвинутого християнського світорозуміння, що якраз і спирається на висунуті ним положення про необхідну притаманність релігії людській природі, “природну схильність людини до віри”, а її душі – до цього “божого навчання” [5, с. 255].

У зв’язку зі своєю “філософією серця” та відповідною їй філософською теологією – християнським вченням про серце як джерело релігійної віри людини, центр її богопізнання П. Юркевич розробляє і їх моральний аспект, так само в обґрунтуванні положення про серце як джерело моральності людини, центр управління її моральними вчинками, виходячи зі Святого Письма та християнського (християнізованого) платонізму.

В цілому його етика глибоко релігійна та емоційна. Під впливом філософії Сковороди він у своєму етичному вченні, як і загалом у своїй “філософії серця”, розвиває сквородинську науку про “внутрішню людину” і цю людину розуміє саме згідно з українською духовною традицією, виразно й емоційно підкреслюючи значення серця та почувань у житті людини [10, с. 292].

Зокрема, як пише Юркевич, “...ми не заперечуємо, що релігія, утверджуючись головним чином у серці людини, знаходить більш чи менш міцні засади і в інших пунктах світу. Значно рішучіше виступає значення серця у сфері людської діяльності, тому що ми по-різному судимо про людські вчинки, зважаючи на те, чи визначаються вони зовнішніми обставинами і відповідними міркуваннями, чи виникають із безпосередніх і вільних рухів серця. Тільки останнім ми можемо посправжньому приписати моральну вартість... Християнське одкровення говорить нам, що любов є джерелом всіх істинно моральних вчинків. Як це вчення про корінне моральне явище, із котрого, як із джерела виникають всі інші моральні явища, перебуває в чіткому причинному зв'язку з біблійним ученням про серце, то ми сподіваємось, що і воно, в свою чергу, може бути виправдане із начал моральної філософії...” [5, с. 255].

Юркевич вказує далі, що “...безперервне наукове значення має прийняте в моральній філософії поняття морального закону і вчення про обов'язок або про необхідність виконувати його. Як совість, так і всі релігії розглядають моральні вчинки як такі, що продиктовані законодавством, і тому їх здійснення визнають обов'язковим. Так і в одкровенні справи правди і любові називають заповідями або веліннями Бога... Взагалі людство вірить, що здійснення будь-якого доброго вчинку є виконанням волі Божої або, що в цьому випадку наша воля узгоджена з волею Бога” [5, с. 256].

“Проте, – зауважує наш український філософ, – з цим справді істинним вченням поєднується у філософії нічим не виправдане припущення, ніби-то первісним джерелом морального законодавства є розум... З раціоналістичного погляду завжди залишається нез'ясованим, звідки, з якого джерела походять ті справи, які перебувають у відповідності з моральним законом як повелінням розуму. Всяке моральне повеління розуму стосовно того, що я повинен робити... – це ... питання, з приводу якого моральне законодавство розуму нічого не скаже. Дійсно, розум може диктувати, повелівати..., командувати, але тільки тоді, коли... його настанови та повеління зняті з природи цієї людини, а не нав'язуються їй як щось чуже, “несродне”... [5, с. 256].

У підсумку “...висловимо остаточну нашу думку, – висновує з цього П. Юркевич, – про значення начал і загальних правил розуму в царині моралі за допомогою євангельського образу...: для – живої, а не лише уявної – моральності потрібен світильник і єлей... У залежності від того, як у серці людини вичерпується єлей любові, світильник гасне: моральні начала й ідеї затьмарюються і зрештою зникають із свідомості. Це відношення між світильником і елеєм – між головою і серцем – є найзвичайнісіньким у реальній історії людства” [5, с. 256–257].

Відповідно до цього, як християнський мислитель, умовою християнського співжиття П. Юркевич вважав прислуховування людей до “голосу серця” як до голосу своєї совісті, вимогу чого докладно, в системному вигляді обґрунтував

в іншій своїй праці “Мир з ближніми як умова християнського співжиття” (Див.: Юркевич П. Д. Мир с ближними как условие христианского общежития // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., 1990. – С. 351–357).

Гуманізм християнської “філософії серця” Юркевича, яскраво виражений в його головній ідеї “серця” як найглибшої основи людського ества, “центру всього тілесного і духовного життя людини”, джерела всіх її сил, дій, рухів, бажань, почувань і думок, включно з моральними настановами, релігійною вірою та усіма різноманітними формами релігійного світосприйняття і богопізнання, є визначальною характеристикою всього філософствування цього українського мислителя. Зокрема, у статті “Із науки про людський дух”, з якої, власне, і почалась полеміка П. Юркевича з “Антропологічним принципом у філософії” М.Чернишевського та критика і спростування ним матеріалізму, він пише, що людина починає свій моральний розвиток з рухів серця, яке завжди хотіло б зустрічати істоти, що радіють, зігріваючи одне одного теплотою любові, що зв’язані дружбою і взаємним співчуттям. Тільки в цій формі здійсненого всезагального щастя світ уявляється серцю людини як щось гідне існування [16, с. 181].

Ці ідеї християнського гуманізму, самовизначеності духовного життя людини, висловлені П.Юркевичем, глибоко вплинули на розвиток вітчизняної релігійно-філософської думки др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст., стали вагомим внеском у збагачення оригінальних філософських засад українського богослов’я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов А. И. Памфил Данилович Юркевич // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 3–6.
2. Горбач Н. Праця Памфіла Юркевича “Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого” // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2007 рік. Кн. II. – Львів: Логос, 2007. – С. 95-102.
3. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. – 3-є вид. – К.: Наук. думка, 1997. – 286 с.
4. Зеньковский В. История русской философии. – М.: Академический проект, 2001. – 880 с.
5. Історія української філософії: Хрестоматія / Упорядник М. В. Кашуба. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 356 с.
6. Лосский Н. О. История русской философии. Пер. с. англ. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.
7. Мірчук І. Історія української філософії // Енциклопедія українознавства. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 128-216.
8. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.
9. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
10. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К.: АТ “Друга рука”, ПМ “Фенікс”, 1993. – 550 с.

11. Сіверенчук Н. Тлумачення ідеї у філософії П. Д. Юркевича та Вол. Соловйова // Молода нація. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 123–133.
12. Соловьев В. С. О философских трудах П. Д. Юркевича // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 552-577.
13. Флоровский Г. Пути русского богословия – К.: Наук. думка, 1991. – 599 с.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк: Накладом ради обор. і доп. України Укр. Конгрес. ком. Америки, 1991. – 175 с.
15. Шпет Г. Г. Философское наследие П. Д. Юркевича (К сорокалетию со дня смерти) // Юркевич П. Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 578-638.
16. Юркевич П. Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – 670 с.

Valerij Stetsenko

Philosophical Theology by Pamphile Yurkevych

Ivan Franko National University of Lviv
 Vul. Universytetska 1, Lviv, 79000, Ukraine,
 e-mail: valeriy.stetsenko@lnu.edu.ua
 ORCID ID: 0000-0003-3705-8508

The original version of Pamphil Yurkevich's Christian cordocentrism related to the development of the fundamental tenets of the philosophical theology of Orthodox theology is considered. The significant contribution of this outstanding Ukrainian philosopher to the development of the national tradition of «philosophy of the heart» - the doctrine of «inner man», «man of the heart», the specifics of his philosophizing about religion, faith, God. It was found that, as a Christian thinker, P. Yurkevich, of course, opposed materialism and fought against this philosophical trend, as evidenced by the conceptual content of his major works such as «The heart and its importance in the spiritual life of man, according to the doctrine words of God «,» From the science of the human spirit «and» Materialism and the tasks of philosophy «. Defining here is his statement that the world is based on the divine goal, which is achieved by an individual who is a moral person. This goal is first known not by the head (mind), but by the heart, and therefore Yurkevich opposes materialism from the standpoint of the philosophy of the heart.

It is noteworthy that the above and other well-known works of P. Yurkevich reflect specific features of the Ukrainian worldview, characteristics of the Ukrainian national worldview and national psychology, and finally - features of the national Orthodox religious-philosophical cordocentric tradition, finally formed by Hryhoriy Skovoroda. XVIII century. Influenced by the latter's philosophy, Yurkevich, following Skovoroda, developed in detail the philosophical science of the «inner man» and the feelings that connect him with God. According to the Ukrainian cordocentric tradition, he understands this man, like his genius predecessor, as a «man of the heart»,

continuing the theme of «philosophy of the heart» close to the national religious and philosophical thought and developing it in the spirit of Christian (Christianized) Platonism.

Within his own version of the «philosophy of the heart», which is essentially a philosophical theology, P. Yurkevich systematically develops his original interpretation of the Christian anthropological concept - the Christian doctrine of the «heart» as the most essential basis of the human being, the expression of the human soul, moral and cognitive activities of the individual, including religious faith (faith in God) and all the various forms of religious worldview and knowledge of God. The humanism of Pamfil Yurkevich's Christian «philosophy of the heart», clearly expressed in his main idea of the «heart» as the deepest foundation of human nature, «the center of all bodily and spiritual life», the source of all its forces, actions, movements, desires, feelings and thoughts characteristic of all the philosophizing of this outstanding Ukrainian thinker.

Key words: «philosophy of the heart», philosophical theology, cordocentrism, Christianized Platonism.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2021

Прийнята до друку 24.11.2021